

Геннадій Кучеров

НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: kucherovgennadij@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7979-0855>

Вадим Стецюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: steciukvad82@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5799-8316>

Оксана Палилюлько

НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»,
кандидат історичних наук (Україна)
e-mail: Palelulko1980@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9314-0461>

Сільські «Просвіти» Правобережної України: статистичний аналіз (1920–1922)

Анотація. Метою статті є з'ясування різноаспектного аналізу становлення і розвитку сільських «Просвіт» Правобережної України через розкриття динаміки їхньої статистичної діяльності. **Методологія дослідження** базується на принципах науковості, історизму, системності. Під час роботи використані структурно-системний метод, метод аналізу, синтезу та узагальнення, метод аналізу доступних джерел і наукової літератури. Перевага надавалася історико-порівняльному, синхронному, статистичному методам. Зокрема, статистичний метод дав змогу з'ясувати кількісні показники функціонування просвітницьких товариств. **Наукова новизна дослідження** полягає у тому, що вперше в українській історіографії маловідомі та невідомі раніше архівні матеріали і документи простежили динаміку функціонування сільських «Просвіт» Правобережної України у контексті їхньої статистичної діяльності, зокрема, з'ясовано особливості утворення, кількості «Просвіт», розмір членських внесків, джерела і розміри прибутків і видатків товариств, їх склад, форми культурно-освітньої роботи серед населення тощо. Розкрито політику радянського режиму щодо просвітницьких організацій. **Висновки.** На початку 1920-років ми бачимо подальше розгортання діяльності сільських «Просвіт» на території, окупованій як більшовиками, так і поляками. У цей час просвітницькі осередки в радянській Україні переходили на зразковий статут, що передбачало надання товариствам державної допомоги. Сільські товариства продовжували свою діяльність, спрямовану на забезпечення культурно-освітніх інтересів населення Правобережної України. Водночас спостерігається намагання радянського режиму підкорити «Просвіти» своєму впливові. Методи, якими користувалися місцеві органи влади, часто були репресивними. Відтак діяльність товариств занепадала.

Ключові слова: діяльність, сільські «Просвіти», статистика, товариство, радянський режим.

Постановка проблеми. Просвітницький рух в Україні, зокрема на Київщині, Волині й Поділлі, розбудовувався в 1917–1920-ті рр. в умовах частой зміни політичних режимів і урядів, подій громадянської війни та окупації. Загальне революційне піднесення, національно-визвольна боротьба українського народу були тією благодатною основою розвитку «Просвіт», яка спричинила загальнонародну активність на ниві національно-культурного відродження.

Рівень активності «Просвіт» спостерігався різний. Значною мірою він залежав від місцевих умов. Окремі товариства Правобережної України мали значну матеріально-технічну базу, досить високі прибутки, власність, що дозволило їм розгорнути роботу на належному рівні. Сільські «Просвіти» функціонували при всіх українських урядах. Їх взаємодія із органами влади мала характер співробітництва. Із боку державних органів, переважно за часів Центральної Ради і Директорії УНР, товариствам надавалася матеріальна, організаційна, видавнича і методична допомога.

Встановлення і закріплення радянського режиму на початку 1920-років на території Правобережної України спричинили зміни у культурно-освітній сфері. Партійні функціонери,

намагаючись скорити і використати у своїх планах «Просвіти» в Україні, початково сприяли їх розвитку (прибічників свого курсу в Україні у нового режиму було обмаль, тому варто було будувати стосунки з просвітянами, які мали величезну підтримку з боку сільського населення, вкрай обережно). З іншого боку, цього ж домагалася польська влада, яка поширилася на територію західної Волині. Тому на всій Правобережній Україні велась інтенсивна робота із відновлення «Просвіт», а ті, які приймали Зразковий статут, могли розраховувати на державне фінансування.

Події 1921–1922 років засвідчили загалом непоступливість просвітницьких осередків у виконанні ідеологічної «обробки» населення. У «Просвітах» домінували представники національної інтелігенції. Тому радянський режим почав зменшувати для організацій фінансування. Отже, «Просвіти» були приречені на злиденне існування, що відобразилося на статистичних показниках.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Студіювання історіографії з проблеми становлення і діяльності сільських «Просвіт» Правобережної України засвідчує наявність значного наукового доробку.

Просвітницька тематика за радянського періоду була штучно вилучена з наукового обігу. Займатися дослідженням діяльності «Просвіт» стало не популярно. Історики подавали інформацію з ідеологічних позицій, фальсифікуючи і спотворюючи її.

Науковий доробок українських науковців із історії «Просвіт» представлений роботами А. Середяк (Середяк, 1993), Л. І. Євселевського та С. Я. Фарини (Євселевський, Фарина, 1993), Т. Осташко (Осташко, 1997) та інших. Автори мали можливість у 90-ті роки бути піонерами у дослідженні просвітницької тематики. Відмовившись від ідеологічних, тенденційних підходів в оцінці подій та явищ, вчені порівняно неупереджено і виважено почали наближатися до об'єктивного трактування історичних фактів та персоналій в історії України.

Діяльності «Просвіт» початку ХХ ст. присвячено низку дисертацій. Так, відомий дослідник історії просвітницького руху О. В. Лисенко (Лисенко, 1998) у дисертації «Просвіти» у суспільно-політичному і культурному житті Наддніпрянської України (1905–1916 рр.)» та окремому виданні «Просвіти» Наддніпрянської України у дожовтневий період» (Лисенко, 1990) чи не вперше з-поміж радянських істориків позитивно розглянув подвижництво «Просвіт» та з'ясував обставини їх виникнення та діяльності в Україні. Автор звернув увагу на активну участь Подільської «Просвіти» в утворенні бібліотек-читалень у селах, на відміну від Київської і Житомирської «Просвіт», які через заборони царської адміністрації не проводили такої діяльності.

О. С. Масюк (Масюк, 1997) з'ясувала піднесення українського національно-визвольного руху та процес утворення «Просвіт» з 1917 до 1920 рр., діяльність товариств із поширення освіти серед українського народу, підвищення його національної свідомості, співробітництво «Просвіт» із громадськими організаціями та державними структурами тощо. Недоліком роботи є фрагментарність досліджень місцевих регіональних просвітницьких осередків.

Проблему участі товариств «Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу в другій половині ХІХ – першій чверті ХХ століть простежила О. Малюта (Малюта, 2005). Дослідниця у своїх наукових пошуках зупинилася на визначенні місця «Просвіт» у національному державотворенні періоду Української революції, ролі «Просвіт» у відродження української державності у 1920-х – 1940-х рр. Важливим для теми нашого дослідження є відображення участі сільських «Просвіт» у національному державотворенні доби Української революції (1917–1921 рр.).

І. С. Зуляк простежив організаційні засади, господарське становище та культурно-просвітницьку діяльність товариств «Просвіта» у Західній Україні в міжвоєнний період (Зуляк, 2006).

Однією з останніх публікацій є робота Ю. В. Телячого, В. Р. Адамського, Б. С. Крищука (Телячий, Адамський, Кришук, 2020) «Розвиток освітньої справи в контексті діяльності товариства «Просвіта» на Поділлі (початок ХХ ст.). Автори проаналізували діяльність «Просвіт» на території Поділля на початку ХХ ст. Обґрунтовано, що просвітницькі осередки здійснювали вагомий вплив на українізацію як суспільного, так і освітнього життя регіону, намагалися включити до культурно-освітньої діяльності вчителів, відвівши їм головну роль у процесі формування національної свідомості населення.

Отже, завершуючи огляд історіографії, вважаємо, що література, присвячена темі дослідження – об'ємна. Діяльність просвітницьких організацій вивчало багато науковців. Заслужують на увагу спроби відтворити об'єктивну панораму функціонування «Просвіт» як в Україні загалом, так і в регіонах зокрема. Проаналізувавши праці вчених, ми можемо стверджувати, що наявна література дозволяє глибше збагнути суть проблеми, проте історія сільських «Просвіт» і Правобережної України висвітлена фрагментарно. Тож існує потреба вивчити діяльність саме сільських просвітницьких осередків як найменш досліджених.

Мета статті. Здійснити статистичний аналіз функціонування сільських «Просвіт» Правобережної України на початку 1920-років.

Виклад основного матеріалу. На середину 1920 р. більшовицькі війська зайняли більшу частину Правобережної України. Розпочалася розбудова державних структур. Оскільки не було підтримки з боку місцевого населення, то нова влада вирішила заручитися підтримкою культурно-просвітницьких організацій, серед яких найбільшим авторитетом користувалися «Просвіти». За роки визвольних змагань вони стали наймасовішими і найвпливовішими у регіоні.

На всій Правобережній Україні розпочалася інтенсивна робота із відновлення просвітницьких осередків, які припинили своє функціонування в умовах військових подій. Щоб її прискорити, відділи народної освіти опиралися на ті «Просвіти», які приймали Зразковий статут (розроблений Народним комісаріатом освіти у липні 1920 р.). Зокрема, на початку 1921 р. на Волині зареєстровано 62 товариства, 49 з яких отримували державну фінансову допомогу [ЦДАВОУ. Ф.166. Оп.1. Спр.938. Арк.5]. Вони були створені на території, де польсько-радянська війна 1920 р. порушила роботу відділів народної освіти.

Науковці Л. Євселевський і С. Фарина наводять дані про кількість товариств напередодні II і III Всеукраїнської наради з народної освіти. Якщо перед II нарадою (15–20 серпня 1920 р.) «Просвіт» в Україні нараховувалося 1541, то вже перед III нарадою (червень 1921 р.) – 3963 осередки, тобто їх чисельність зросла на 161 % [Євселевський, Фарина, 1994 : 48]. Збільшення кількості товариств спостерігалось в усіх губерніях Правобережної України. Зокрема, у Волинській станом на 15 березня 1921 р. нараховувалося 222 «Просвіти», що становило найбільшу частку від усіх культурно-освітніх закладів краю [ДАЖО. Ф.Р.–31. Оп.1. Спр.7. Арк.10]. Тільки у Житомирському повіті на 1 квітня 1921 р. діяла 161 «Просвіта», у листопаді в радянській Волині їх було, як свідчить звіт губнаросвіти, 305 [ЦДАВОУ. Ф.166. Оп.1. Спр.938. Арк.119], а на кінець року – вже 315 товариств. У повітах вони розподілялися так: у Житомирському – 139 товариств, Полонському – 70, Заславському – 4, Новоград-Волинському – 24, Коростенському – 26, Овруцькому – 52, Старокостянтинівському – даних немає [Отчёт..., 1922 : 34]. У багатьох повітах товариства були домінуючими установами. Так, у Полонському повіті вони становили 100 % всіх інституцій, Житомирському – 90 %, Новоград-Волинському – 61,5 %, Коростенському – 66,6 %, Овруцькому – 77,6 % [Отчёт..., 1922 : 39]. Зростанню кількості «Просвіт» сприяло те, що у повітах, наприклад у Житомирському, всі культурно-освітні заклади, які були у місцях концентрації товариств, об'єднувалися із останніми.

Аналіз архівних матеріалів дозволяє стверджувати, що і на Поділлі збільшувалася кількість товариств. Динаміку кількості просвітницьких організацій у Подільській губернії ілюструє Кам'янецький повіт (Табл. 1) [Ткач, 1921 : 2; ДАХМО. Ф.Р.–6. Оп.1. Спр.22. Арк.147; ДАХМО. Ф.Р.–6. Оп.1. Спр.23. Арк.108, 114, 142, 195]. Порівнюючи з ним Проскурівський, Ямпільський та інші повіти програвали, зокрема, перші два мали на кінець року 42 і 84 осередки відповідно [ДАВіО. Ф.Р.–254. Оп.1. Спр.161. Арк.9; ДАВіО. Ф.Р.–254. Оп.1. Спр.162. Арк.31]. Загалом у краї у 1921 р. нараховувалося до 400 товариств (підррахунок автора).

Таблиця 1. Динаміка кількості «Просвіт» у Кам'янецькому повіті Подільської губернії у 1921 р.

№/№	На 27 січня	На 1 лютого	На 1 березня	На 1 травня	На 15 травня	На 20 червня	На серпень	На кінець року
1	39	43	70	82	83	95	95	111

У Київській губернії спостерігалися подібні тенденції. Так, у Таращанському повіті станом на 1 лютого 1921 р. нараховувалося 37 «Просвіт», а у березні їх було 66. У Ставищанській волості цього ж повіту товариства існували в усіх селах [ДАКО. Ф.Р.–1. Оп.1. Спр.104. Арк.100, 133, 292]. Цьому значною мірою сприяла підтримка населення і особливо освітян. За нашими підрахунками, у губернії налічувалося до 500 осередків. Щоправда, частина «Просвіт» краю майже не працювала. До того ж статистичні дані приблизні через те, що не всі товариства мали зареєстрований статут і подавали інформацію про себе в органи влади.

Велике значення для окремих товариств мали членські внески. Завдяки ним просвітяни могли придбати необхідні для роботи речі: книжки, ноти, декорації, костюми, музичні інструменти, пальне тощо. На визначення розміру членського внеску впливала мотивація просвітян. З метою широкого доступу селянства до товариства, вступний внесок встановлювався мінімальний, як це було зроблено в с. Мотовилівка Волинської губернії, а щомісячна платня – 5 крб [ДАЖО. Ф.Р.–31. Оп.1. Спр.16. Арк.24]. Із введенням нової грошової одиниці – гривні – «Просвіти» встановлювали дещо інші розміри членських внесків, наприклад, у

товаристві с. Шумського Житомирського повіту вони складали 200 гривень [ДАЖО. Ф.Р.–31. Оп.1. Спр.17. Арк.10]. Враховувалися також рівень і якість життя сільського населення, його консервативність, патріотичні настрої тощо. Скажімо, люди похилого віку найменш були активними у плані підтримки осередків, вважаючи збір коштів на просвітництво здирицтвом.

Ось чому у деяких товариствах ухвалювалися рішення про збільшення чи зменшення розміру членських внесків, що залежали від фінансового становища «Просвіти», сплатоспроможності населення та його споживацьких настроїв.

Протягом 1920–1922 р. розміри членських внесків почали зростати внаслідок інфляційних процесів. У с. Кисляках Гайсинського повіту вони становили 20 крб [ДАВіО. Ф.Р.–841. Оп.1. Спр.10. Арк.40]. Просвітяни гарбовичського товариства, що на Київщині, наприкінці 1920 р. прийняли новий статут, за яким розмір членського внеску становив вже 300 крб на рік [ДАКО. Ф.Р.–1162. Оп.1. Спр.8. Арк.81]. У наступні роки сума збільшувалася.

Маючи намір швидко організувати роботу, сільські товариства надто збільшували розмір членського внеску. Згодом виявилось, що просвітяни не здатні сплатити його. Тому окремі «Просвіти» ухвалювали рішення про зменшення розміру внеску. Наприклад, семенівське товариство Київської губернії скоротило членський внесок зі 100 крб до 20 крб [ДАКО. Ф.Р.–1156. Оп.1. Спр.90. Арк.58].

При утворенні товариств на території, окупованої польськими військами, всі розрахунки просвітяни здійснювали у марках. Так, «Просвіта» с. Підгаєць Луцького повіту встановило вступні внески в розмірі не менше 5 марок, а членські – 10 марок [ДАВО. Ф.54. Оп.1. Спр.1. Арк.120].

Великий масив статистичної інформації містять архівні джерела. Чисельність членів сільських «Просвіт» регіону, як вони свідчать, як правило, не перевищувала 100 осіб у кожній з них [ДАКО. Ф.Р.–102. Оп.1. Спр.106. Арк.18–19]. Як видно з цих даних, чисельність просвітян, порівнюючи з попереднім періодом Української революції стала зменшуватися. На нашу думку, на це вплинули такі обставини: 1) недисциплінованість просвітян, зокрема несплата ними членських внесків; 2) залучення просвітян до різного роду кампаній: продовольчої, допомоги голодуючим, військовим, міліціонерам; 3) мобілізація просвітян до радянської армії; 4) виконання низки сільських повинностей, як-от: з фуражу, худоби, коней тощо; 5) перехід частини просвітян в інші організації: комосередки, КНС, КСМУ, сельбудинки тощо; 6) вилучення «Просвіт» із державного бюджету з другої половини 1922 р. тощо.

Державний архів Житомирської області містить статистичні дані про рух членів «Просвіти» с. Висока Піч Житомирського повіту за 1920 р. (Табл. 2) [ДАЖО. Ф.Р.–2524. Оп.1. Спр.134. Арк.1]:

Таблиця 2. Рух членів «Просвіти» с. Висока Піч Житомирського повіту за 1920 р.

Дата заснування	Число членів на 1 січня 1920 р.	Записалося у 1920 р.	Вибуло за 1920 р.		Через смерть	Виїхало	Виключено за несплату членських внесків	Число членів на 1 січня 1921 р.
			За I півріччя	За II півріччя				
9 червня 1919 р.	59	15	16	3	1	5	13	55

Як бачимо, у 1920 р. вступило до осередку 15 осіб, а 19 вибуло, що свідчило про несвідомість окремих просвітян і пояснює чому чисельність просвітян в осередку зменшилася. Аналогічно через низьку свідомість 13 просвітян були виключені з осередку за несплату внесків.

Значна частина статистики стосується фінансової діяльності сільських «Просвіт». Як свідчать архівні матеріали, чим різноманітнішими були джерела надходження прибутків товариств, тим вони були заможнішими. Зі звіту вовчківської «Просвіти» Чорнобильського повіту за період з 20 квітня 1920 р. до 1 січня 1921 р. ми бачимо наступну картину: в касу осередку надійшло 1189 крб членських внесків, 3040 крб пожертвувань від просвітян, 2000 крб від місцевого кредитного товариства, 3093 крб від різних осіб за приставні стільці під час вистав, 2500 крб від роботи буфету, 43880 крб від продажу квитків. Всього товариство отримало 55693 крб, що за тих часів було доволі значною сумою. Водночас видатки названого товариства становили 41145 крб, які були спрямовані на придбання канцелярських потреб, фарби для гриму, декорацій, виплати музикантам, за світло. Зрештою у товариства залишилося 14548 крб [ДАКО. Ф.Р.–1154. Оп.1. Спр.80. Арк.4].

Наскільки важливою була справа постановки вистав, можна судити із того, що у Київському повіті у 2-й половині 1920 р. кожна «Просвіта» мала у своєму розпорядженні

театральну секцію. Як наслідок – масова постановка вистав, зокрема, білогородська «Просвіта» протягом цього року поставила 26 п'єс [ДАКО. Ф.Р.–1162. Оп.1. Спр.56. Арк.89].

На 1921 р. у Центральному Статистичному управлінні України виникла проблемна ситуація, пов'язана з браком бланків для деяких установ, що діяли виключно на її території. Це стосувалося «Просвіт» Правобережної України, що викликало певні труднощі із статистичним дослідженням цих товариств. Слабким був також зв'язок губернських центрів із повітами через недбалу і несистемну доставку поштою кореспонденції на місця, а в окремих випадках – і її пропажа. Крім цього, відсутність інструкторів в органах народіві, які повинні були виконувати дослідження осередків, не дозволяла повною мірою здійснювати статистичний аналіз.

Заслуговує на увагу питання щодо складу «Просвіт». До осередків входили селяни різного достатку, робітники, представники інтелігенції, учні, рідше заможні верстви. Переважали незаможні селяни. За професією просвітяни були хліборобами, учителями, садівниками, пасічниками, ковалями, кравцями, слюсарями тощо, за статтю – в основному чоловіки. В Оринінській волості, що на Кам'янецьчині, станом на 10 лютого 1921 р. нараховувалося 4 товариства, членами яких були 70 чоловік і 50 жінок [ДАХМО. Ф.Р.–336. Оп.1. Спр.19. Арк.7]. Просвітяни мали різний освітній рівень: серед них, як правило, були особи із середньою, початковою освітою або неписьменні. Загальною тенденцією просвітницьких осередків стало те, що до них входила молодь, зокрема, голова «Просвіти» у с. Чернокозинці Кам'янецького повіту М. Постолювський (віком 33 роки) під час перереєстрації подав список 35 членів товариства. З них 24 особи були віком до 30 років. За національною приналежністю: 1 росіянин, 3 євреї, решта – українці. У с. Ходоровці цього ж повіту спостерігалася подібна ситуація. Керівникові осередку Й. Шедловському було 24 роки, його заступнику Ю. Гончару – 26. До складу ради входили також 24-річний М. Веселовський, С. Строкатий, 38-річний О. Мельник, 35-річний А. Шпирюк та 19-річний І. Ткачук [ДАХМО. Ф.Р.–6. Оп.1. Спр.163. Арк.144, 290].

Цікаві дані про те, скільки і яку літературу читало населення, дає нам звіт білогородської «Просвіти» за 1921 р. Так, було прочитано 1166 книг, зокрема, за січень – 270, лютий – 201, березень – 262, квітень – 77, травень – 52, червень – 10, липень–вересень – жодної, жовтень – 16, листопад – 83, грудень – 195. За тематичною спрямованістю прочитана література поділялася на історичну – 30 %, сільськогосподарську – 10 %, соціально-політичну – 10 %, дитячу – 20 %, іншу – 5 %. Заразом просвітянами прочитано 273 книжки, іншими мешканцями села – 893 [ДАКО. Ф.Р.–1162. Оп.1. Спр.8. Арк.117]. У звітності відображена загальна тенденція для всіх осередків: під час активних польових робіт селяни літературу майже не читали.

Отже, у 1921 р. ми бачимо подальше розгортання діяльності сільських «Просвіт» на території, окупованій як більшовиками, так і поляками. У цей час просвітницькі осередки в радянській Україні переходили на зразковий статут, що передбачало надання товариствам державної допомоги. Сільські товариства продовжували свою діяльність, спрямовану на забезпечення культурно-освітніх інтересів населення Правобережної України. Водночас спостерігалася намагання радянського режиму підкорити «Просвіти» своєму впливові. А методи, якими користувалися місцеві органи влади, часто були репресивними, внаслідок чого діяльність товариств занепадала.

Протягом 25 січня – 25 лютого 1922 р., як свідчить звіт про діяльність політосвітнього підвідділу у Житомирському повіті, здійснювалася перереєстрація-реорганізація товариств. Наслідком її були ліквідація біля 50 % «Просвіт» і реорганізація біля 10 % в окремі гуртки з огляду на сприятливі умови для розвитку тієї чи іншої форми культурно-освітньої роботи [ДАЖО. Ф.Р.–2524. Оп. 1. Спр. 197. Арк. 93]. З іншого боку, статистичні дані не завжди відображали реальну діяльність сільських товариств. Зокрема, у Київській губернії у Ржищівській волості числилося 12 «Просвіт», з них фактично діючих – 3-4; у Ворзельській волості відповідно 16 і 7; Трипільській волості – 6 і 1; у Хотівській волості – 11 і 0 тощо [ДАКО. Ф.Р.–1156. Оп.1. Спр.162. Арк.22, 48].

Протягом 1922 р. кількість просвітницьких товариств у регіоні невпинно скорочується. Якщо у Житомирському повіті станом на 1 січня нараховувалося 147 осередків, на 1 квітня – 121 зареєстрованих «Просвіт», то вже на 1 жовтня – лише 15 [ДАЖО. Ф.Р.–2524. Оп.1. Спр.197. Арк.4, 35].

У рамках зміцнення політосвітньої роботи продовжувалася реорганізація «Просвіт». На Поділлі вона проходила особливо активно у березні–квітні 1922 р. Так, у квітні в Проскурівському повіті нараховувалося 60 «Просвіт», які майже всі були реорганізовані. У той же час у Кам'янецькому повіті було 32 реорганізованих товариства і 73 не реорганізованих [ДАВіО. Ф.Р.–254. Оп. 1. Спр. 600. Арк. 34]. Реорганізацію товариств підтримали КНС, КСМУ та інші споріднені організації, адже саме їм радянський режим відводив головну роль у процесі культурно-освітніх перетворень на селі. План реорганізації «Просвіт» у Подільській губернії передбачав, що до їхнього керівництва увійдуть голови названих організацій, представники фабрично-заводських комітетів та ін. Склад «Просвіт» підлягав перегляду. Члени компартії

зобов'язані були стати їх членами. Щоб контролювати і чинити тиск на «Просвіти», передбачалося збори комосередків і КНС проводити при товариствах.

Процес ліквідації сільських товариств відбувався, як правило, поступово і полегшувався тим, що діяльність «Просвіт» обмежувалася і регламентувалася владою. Спрощувало закриття окремих товариств і те, що деякі просвітяни були членами КСМУ. За таких обставин майно «Просвіт» передавалося комсомольській організації. Крім цього, окремі товариства не мали ні майна, ні печатки, протягом багатьох місяців фактично не функціонували. Тому на підставі § 30 статуту вони підлягали ліквідації. Отже, за таких обставин просвітницькі організації не мали жодних шансів продовжити свою роботу.

Наслідком жорсткої політики органів політосвіти стало скорочення кількості просвітницьких організацій у регіоні. Динаміку зменшення «Просвіт» можна простежити на прикладі Ямпільського повіту Подільської губернії. Тут наприкінці 1921 р. нараховувалося 84 товариства, на 25 травня 1922 р. – 90, на 1 листопада 1922 р. – 84, на кінець року – 75 [ДАВіО. Ф.Р.–254. Оп.1. Спр.162. Арк.31, 65, 81, 93]. Така ж ситуація спостерігалась і в інших повітах. Факт скорочення «Просвіт» в межах України у 1922–1923 рр. відзначала тогочасна преса, зокрема, «Радянська освіта». Так, із 4003 товариств, що існували на початку 20-х років в Україні, на 1923 р. залишилося лише 573 [М-й, 1923 : 85].

Висновки. Отже, важливим для розуміння діяльності просвітницьких організацій є використання статистичних даних. Їх аналіз дозволяє простежити успіхи і недоліки у роботі сільських товариств Правобережної України. Зокрема, діяльність «Просвіт» краю залежала від місцевих умов, а саме підтримки органів влади. Як наслідок, окремі осередки досягли відчутних здобутків у своїй роботі. Коли стало зрозуміло, що просвітяни не мають бажання вписуватися у радянську класову систему, режим розпочав цілеспрямовану політику, спрямовану на згортання діяльності товариств, що відобразилося на їх кількості.

Подяка. Висловлюю щире вдячність членам редколегії журналу за конструктивні поради, надані в процесі підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для проведення дослідження і публікації цієї статті.

Джерела та література:

ДАВіО – Державний архів Вінницької області.

ДАВО – Державний архів Волинської області.

ДАЖО – Державний архів Житомирської області.

ДАКО – Державний архів Київської області.

ДАХМО – Державний архів Хмельницької області.

Євселевський, Л. І., Фарина, С. Я. (1993). *«Просвіта» в Наддніпрянській Україні. Історичний нарис.* Київ, Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, 128 с.

Євселевський, Л. І., Фарина, С. Я. (1994). «Советизація» та занепад товариств «Просвіта». *Розбудова держави*, 5, С. 46–57.

Зуляк, І. С. (2006). *Товариство «Просвіта» у Західній Україні в міжвоєнний період: організаційні засади, господарське становище та культурно-просвітня діяльність* (автореф. дис. ... док. іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України»). Чернівці. 32 с.

Лисенко, О. В. (1990). *«Просвіти» Наддніпрянської України у дожовтневий період.* Київ: Інститут історії АН УРСР, 34 с.

Лисенко, О. В. (1998). *«Просвіти» у суспільно-політичному і культурному житті Наддніпрянської України (1905–1916 рр.).* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України»). Київ, 24 с.

М-й, М. (1923). Хроніка та інформація. *Радянська освіта.* Ч. 2. Київ: Вид-во «Шлях освіти». С. 85–87.

Малюта, О. В. (2005). *«Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина XIX – перша чверть XX ст.)* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України»). Київ, 20 с.

Масюк, С. О. (1997). *Діяльність товариств «Просвіта» в Україні (березень 1917–1920 рр.)* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України»). Київ, 25 с.

Осташко, Т. (1997). Товариство «Просвіта» – осередки українського національно-освітнього руху за доби Центральної Ради. *Центральна Рада і український державотворчий процес: матеріали наукової конференції* (С. 272–280). Київ.

Отчёт... (1922). Отчёт о деятельности Волынского губернского отдела Народного образования за 1921 год. Житомир: Издание Волгубнаробраза, 64 с.

Середяк, А. (1993). Товариство «Просвіта» в період першої світової війни, визвольних змагань українського народу і їх поразки (1914–1928). *Нарис історії «Просвіти».* Львів. Краків. Париж: Просвіта. 42–52.

Телячий, Ю. В., Адамський, В. Р., Кришук, Б. С. (2020). Розвиток освітньої справи в контексті діяльності товариства «Просвіта» на Поділлі (початок ХХ ст.). *Сторінки історії*. 51, 102–124. DOI: 10.20535/2307-5244.51.2020.220179.

Ткач С. (ред.) (1921). Повітовий з'їзд Рад. *Вісти Кам'янець-Подільського військово-революційного комітету та Кам'янецького Бюро КП(б)У (м. Кам'янець-Подільський)*. № 53. С. 2.

ЦДАВОУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Геннадий Кучеров

УРЗВО «Каменец-Подольский государственный институт»,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Вадим Стецюк

Каменец-Подольский национальный университет им. Ивана Огиенко,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Оксана Палилюлько

УРЗВО «Каменец-Подольский государственный институт»,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Сельские «Просвиты» Правобережной Украины: статистический анализ (1920–1922)

Аннотация. Целью статьи является выяснение разноаспектного анализа становления и развития сельских «Просвит» Правобережной Украины через раскрытие динамики их статистической деятельности. **Методология исследования** основывается на принципах научности, историзма, системности. В ходе работы были использованы структурно-системный метод, метод анализа, синтеза и обобщения, метод анализа доступных источников и научной литературы. Предпочтение отдавалось историко-сравнительному, синхронному, статистическому методам. Так, статистический метод позволил выяснить количественные показатели функционирования просветительских обществ. **Научная новизна** исследования состоит в том, что впервые в украинской историографии, малоизвестные и неизвестные ранее архивные материалы и документы, проследили динамику функционирования сельских «Просвит» Правобережной Украины в контексте их статистической деятельности, в частности, выяснены особенности образования, количества «Просвит», размер членских взносов, источники и размеры доходов и расходов обществ, их состав, формы культурно-образовательной работы среди населения и т. д. **Раскрыта** политика советского режима в отношении просветительских организаций. **Выводы.** В начале 1920-х годов мы видим дальнейшее развертывание деятельности сельских «Просвит» на территории, оккупированной как большевиками, так и поляками. В это время просветительские центры в советской Украине переходили на образцовый устав, что предусматривало предоставление обществам государственной помощи. Сельские общества продолжали свою деятельность, направленную на обеспечение культурно-образовательных интересов населения Правобережной Украины. В то же время наблюдается попытка советского режима подчинить «Просвиты» своему влиянию. Методы, которыми пользовались местные власти, часто были репрессивными. Следовательно, деятельность обществ приходила в упадок.

Ключевые слова: деятельность, сельские «Просвиты», статистика, общество, советский режим.

Gennadiy G. Kuchеров

ERIHE «Kamenets-Podolsky State Institute»,
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Vadim B. Stetsiuk

Kamyanets-Podilsky Ivan Ohienko National University,
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Oksana M. Palyliulko

ERIHE «Kamenets-Podolsky State Institute»,
PhD (History)

Rural «Prosvity» of the Right Bank Ukraine: Statistical Analysis (1920–1922s)

Abstract. The purpose of the article is to clarify the multifaceted analysis of the formation and development of rural «Prosvity» of the Right Bank Ukraine through the disclosure of the dynamics of their statistical activities. **The research methodology** is based on the principles of scientificity,

.....
historicism, systematics. During the work the structural-system method, the method of analysis, synthesis and generalization, the method of analysis of available sources and scientific literature were used. Preference was given to historical-comparative, synchronous, statistical methods. In particular, the statistical method made it possible to determine the quantitative indicators of the functioning of educational societies. The scientific novelty of the study is that for the first time in Ukrainian historiography, little-known and previously unknown archival materials and documents traced the dynamics of rural «Prosvity» of the Right Bank Ukraine in the context of their statistical activities, in particular found out membership fees, sources and amounts of income and expenses of societies, their composition, forms of cultural and educational work among the population, etc. The policy of the Soviet regime towards educational organizations is revealed. **Conclusions.** In the early 1920s, we see the further development of rural «Prosvity» in the territory occupied by both the Bolsheviks and the Poles. At that time, educational centers in Soviet Ukraine were moving to a model charter, which provided them with state aid. Rural societies continued their activities aimed at ensuring the cultural and educational interests of the population of the Right Bank Ukraine. At the same time, there is an attempt by the Soviet regime to subjugate the «Prosvits» to its influence. The methods used by local authorities were often repressive. As a result, the activities of societies declined.

Key words: activities, rural «Prosvity», statistics, society, Soviet regime.

References:

- CDAVOU** – Centralnyj derzhavnyj arkhiv vyshhykh orghaniv vlady i upravlinnja Ukrajinjy [Central State Archive of the highest authorities and administration]. [in Ukrainian].
- DAKhmO** – Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti [State Archive of Khmelnytsky Region]. [in Ukrainian].
- DAKO** – Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [State Archive of Kyiv Region]. [in Ukrainian].
- DAViO** – Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State Archive of Vinnitsa Region]. [in Ukrainian].
- DAVO** – Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archive of Volyn Region]. [in Ukrainian].
- DAZhO** – Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State Archive of Zhytomyr Region]. [in Ukrainian].
- Lysenko, O. V.** (1998). «Prosvity» u suspilno-politychnomu i kulturnomu zhytti Naddnyprianskoi Ukrainy (1905–1916 rr.) [«Prosvits» in the socio-political and cultural life of Dnieper Ukraine (1905–1916)]. (Extendet abstract of Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].
- Lysenko, O. V.** (1990). «Prosvity» Naddnyprianskoho Ukrajinjy u dozhovtnevyj period [«Prosvits» of Dnieper Ukraine in the pre-October period]. Kyiv : Instytut istorii AN URSR, 34 s. [in Ukrainian].
- M-y, M.** (1923). Khronika ta informacija [Chronicle and information]. *Radjansjka osvita – Soviet education*, 2, 85–87. [in Ukrainian].
- Maliuta, O. V.** (2005). «Prosvita» u formuvanni derzhavnytskoho potentsialu ukrainskoho narodu (druha polovyna XX – persha chvert XX st.) [«Prosvita» in the formation of the state potential of the Ukrainian people (second half of the XIX – first quarter of the XX century)]. (Extendet abstract of Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].
- Masiuk, S. O.** (1997). *Diialnist tovarystv «Prosvita» v Ukraini (berezen 1917–1920 rr.)* [Діяльність товариств «Просвіта» в Україні (березень 1917–1920 рр.)]. (Extendet abstract of Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].
- Ostashko, T.** (1997). *Tovarystvo «Prosvita» – oseredky ukrajinsjkogho nacionaljno-osvitnjogho rukhu za doby Centraljnoji Rady* [Prosvita Society is the center of the Ukrainian national-educational movement during the Central Rada]. Abstracts of Papers '97: Centraljna Rada i ukrajinsjkij derzhavotvorchij proces. (pp. 272–280). Kyiv. [in Ukrainian].
- Otchët...** (1922). *Otchët o dejateljnosti Volynskogho ghubernskogho otdela Narodnogho obrazovanyja za 1921 ghod* [Report on the activities of the Volyn provincial department of public education for 1921]. Zhytomyr: Yzdanye Volghubnarobraza, 64 p. [in Ukrainian].
- Seredyak, A.** (1993). *Tovarystvo «Prosvita» v period pershoji svitovoji vijny, vyzvolnykh zmaghanj ukrajinsjkogho narodu i jikh porazky (1914–1928)* [Society «Prosvita» during the First World War, the liberation struggle of the Ukrainian people and their defeat (1914–1928)]. *Narys istoriji «Prosvity»* (pp. 42–52). Ljviv. Krakiv. Paryzh : Prosvita. [in Ukrainian].
- Teljachyj, Ju. V., Adamskij, V. R., Kryshhuk, B. S.** (2020). Rozvytok osvitnoji spravy v konteksti dijalnosti tovarystva «Prosvita» na Podilli (pochatok XX st.). [Development of educational business in the context of the activity of the society «Prosvita» in Podillya (early twentieth century)]. *Storinky istorij*, (51), 102–124. DOI: 10.20535/2307-5244.51.2020.220179.
- Tkach, S.** (ed.). (1921). *Povitovyj z'jizd Rad* [County congress of Soviets]. *Visty Kam'janecj-Podiljsjkogho vijsjkovo-revoljucijnogho komitetu ta Kam'janecjkogho Bjuro KP(b)U (m. Kam'janecj-Podiljskij)* – News of the Kamyanets-Podilsky Military Revolutionary Committee and the Kamyanets-Podilsky Bureau of the CP (B) U (Kamyanets-Podilsky). (53), 1–2. [in Ukrainian].

Yevselevskiy, L. I., Faryna, S. Ya. (1993). «Prosvita» v Naddnyprianskii Ukraini. *Istorychnyi narys* [«Prosvita» in Dnieper Ukraine. *Historical essay*]. Kyiv: Vseukrainske tovarystvo «Prosvita» im. Tarasa Shevchenka, 128 s. [in Ukrainian].

Yevselevskiy, L. I., Faryna, S. Ya. (1994). «Sovjetyzacija» ta zanepad tovarystv «Prosvita» [«Sovietization» and the decline of «Prosvita»]. *Rozbudova derzhavy – State building*, 5, 46–57. [in Ukrainian].

Zuliak, I. S. (2006). *Tovarystvo «Prosvita» u Zakhidnii Ukraini v mizhvoiennyi period: orhanizatsiini zasady, hospodarske stanovyshche ta kulturno-prosvitnia diialnist* [«Prosvita» Society in Western Ukraine in the interwar period: organizational principles, economic situation and cultural and educational activities]. (*Extended abstract of the doctoral dissertation*). Chernivtsi. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 07.10.2021 р.
Статтю рекомендовано до друку 11.11.2021 р.